

Kieliverkosto (<https://www.kieliverkosto.fi/fi>)

Kieli-ideologiat ovat läsnä koulussakin

Tutkin väitöskirjassani, miten koululaiset ja luokanopettajaksi opiskelevat kuvaavat suomea eli millaisia kieli-ideologioita heillä on suomen kielestä. Olen hyödyntänyt tutkimusaineistona heidän tekemiään piirustuksia, joissa he kuvaavat suomen kielen vuorovaikutuksellisuutta ja suomea kansalliskielenä. Piirustukset osoittavat, että monet representaatiot ovat kansallisia, yhteisesti jaettuina ja koulun historiassa kierrätettyjä. Piirustuksissa näkyy usein esimerkiksi Suomen lippu ja kartta. Tutkimusaineisto kertoo kuitenkin myös siitä, että kieli-ideologiat voivat olla paikallisia ja yksittäisen koulun todellisuus voi vaikuttaa vallitseviin kieli-ideologioihin. Esimerkiksi itähelsinkiläisen koulun oppilaat kuvaavat suomea arjen paikkojen kieleksi.

Julkaistu: 6. lokakuuta 2021 | Kirjoittanut: Heidi Niemelä

Tarkastelen tekeillä olevassa väitöstutkimuksessani alakoululaisten ja luokanopettajaopiskelijoiden visuaalisia representaatioita suomen kielestä (Niemelä 2020). Oulun seudulla ja Helsingissä asuvat osallistujat ovat piirtäneet 'suomen kielen', ja nämä piirustukset ja niiden analyysi luovat pohjan kieli-ideologioiden tarkastelulle. Olen erityisen kiinnostunut siitä, minkälaisia suomen kieleen liittyviä ideologioita perusopetuksessa vallitsee ja millä tavalla esimerkiksi oppilaiden taustat ja koulun monikielisyys vaikuttavat vallitseviin ideologioihin ja tapoihin kuvata suomen kieltä. Opetuskielenä suomi on osa koulujen kielellistä moninaisuutta, ja keskittyminen juuri suomen kieleen liittyviin kieli-ideologioihin tuo esiin valtakielen merkityksen osana kokonaisuutta. Monikielisyys on entistä tavanomaisempaa, mikä tulee lisäämään myös suomen kielen variaatiota ja haastamaan kouluissakin käsityksiä siitä, millaista suomen kieli on ja ketkä ovat suomenkielisiä.

Kieli-ideologiat – mitä ne ovat?

Kieli-ideologioilla tarkoitetaan uskomuksia ja käsityksiä kielestä, sen arvosta, merkityksestä ja luonteesta. Kieleen liittyvät tunteet, odotukset ja näkemykset ovat sosiaalisesti rakentuneita ja usein myös tiedostamattomia ja hyvin luonnollistuneita tapoja ajatella ja toimia. Kieli-ideologiat tulevat esiin esimerkiksi tavoissa käyttää kieltä tai vaatia tietyn kielen käyttöä (tai tietynlaista

kielenkäyttöä) erinäisissä tilanteissa, tavoissa esittää ja kuvata eri kieliä ja niiden puhujia sekä erilaisissa käytännön toimissa, kuten vaikka kielipoliittisissa päätöksissä ja opetussuunnitelmissa. (Kroskity 2000; Mäntynen ym. 2012.)

Kieli-ideologiat ovat kiinteä osa kaikki kieliyhteisöjä ja kielenkäyttöä, ja vallalla on monia, keskenään jopa ristiriitaisia, kieli-ideologioita. Ne ovat dynaamisia ja ainaisessa muutostilassa, mutta toisaalta muutokset voivat tapahtua hyvinkin hitaasti. Kieli-ideologiat eivät siten ilmaannu tyhjästä, vaan niiden juuret ovat syvässä yhteiskunnan rakenteissa ja sen eri vaiheissa. (Blommaert 1999.)

Samoin kuin missä tahansa muuallakin, kieli-ideologiat ovat läsnä myös koulujen arjessa ja toiminnassa. Kieli-ideologioiden tutkimuksessa kouluja pidetäänkin erityisesti paikkoina, joissa kieli-ideologioita ylläpidetään ja joissa ne myös kierrättyvät (ks. esim. Silverstein 1998; Gal 2006). Perinteisesti suomalaista koulujärjestelmää voidaan pitää yksikielisenä ja yhtenäistävänä instituutiona (ks. esim. Paunonen 2020), mihin ovat vaikuttaneet muun muassa toisen maailmansodan jälkeinen yhtenäiskulttuurin aika ja kielellisen moninaisuuden näkymisen rajallisuus (Nuolijärvi 2005; Tervonen 2014). Suomalainen yhteiskunta on kuitenkin muuttunut moninaisemmaksi ja monikielisemmäksi 30 viime vuoden aikana, mikä herättää kysymyksen siitä, millä tavalla nämä muutokset ovat mahdollisesti vaikuttaneet koulussa ylläpidettyihin ja vallalla oleviin kieli-ideologioihin.

Visuaaliset metodit osana kieli-ideologioiden tutkimusta

Kieli-ideologiat ovat haastava tutkimuskohde sosiaalisesti rakentuvan luonteensa ja tiedostamattomuutensa vuoksi. Muun muassa tämän takia kieli-ideologioita tutkitaan monin eri tavoin. Omassa kieli-ideologioiden tutkimuksessani hyödynnän visuaalisia menetelmiä. Käytän piirustuksia kolmesta syystä. Ensinnäkin piirtäminen on suhteellisen yksinkertainen toteutustapa, ja työvälitteet ovat kaikille osallistujille tutut, vaikka ne eivät olisikaan kaikkein mieluisimpia. Toiseksi piirtäminen antaa mahdollisuuden kuvata abstraktejakin aiheita, joiden kuvaaminen sanoin voisi olla kovin haastavaa. Kolmanneksi piirtäessään osallistujat joutuvat tekemään valintoja aihetta kuvatessaan: he valitsevat erilaisia elementtejä ja esitystapoja sen mukaan, mitkä heidän mielestään sopivat kuvaamaan piirrettävää aihetta parhaiten. Näissä valintaprosesseissa ideologiat aktivoituvat. (Ks. esim. Pitkänen-Huhta & Pietikäinen 2017.) Nämä kuvaukset, eli representaatiot, kumpuavat piirtäjien sosiaalisesta ja kulttuurisesta historiasta ja auttavat ymmärtämään, millaisiin asioihin, tekijöihin ja arvoihin he yhdistävät suomen kielen ja millaisia merkityksiä he sille antavat (Kress & van Leeuwen 2006; Hall 2013; Pietikäinen & Mäntynen 2019). Koulussa tehdyt piirustukset ja opetussisällöistä piirtäminen antavat myös kuvan siitä, mitä oppilaat tietävät piirrettävästä aiheesta ja mitä he ovat siitä oppineet.

Visuaaliset menetelmät eivät ole uutta soveltavassa kielentutkimuksessa, ja erilaisia visuaalisia aineistoja, erityisesti piirustuksia, on hyödynnetty esimerkiksi monikielisten lasten kieli-identiteettejä ja kielenoppimisen prosesseja tutkittaessa. Tyypillinen lähtökohta piirustusmetodin hyödyntämisessä on piirtäjäkeskeinen: piirrettävä aihe liittyy jollain tavalla piirtäjään itseensä. Näin on esimerkiksi kielipotretissa (esim. Busch 2006, ks. myös Jenni Alisaaren artikkeli tässä

teemanumerossa), jossa piirtäjä kuvaa kehosiluettiin kielellistä moninaisuuttaan ja kieliensä tarinoita ja taustoja. Omassa tutkimusasetelmassani lähtökohta on ollut toisenlainen siinä mielessä, että olen pyytänyt osallistujia piirtämään suomen kielen, *abstraktin asian*, jonka kuvaamisessa he eivät välttämättä ole voineet lähteä liikkeelle itsestään.

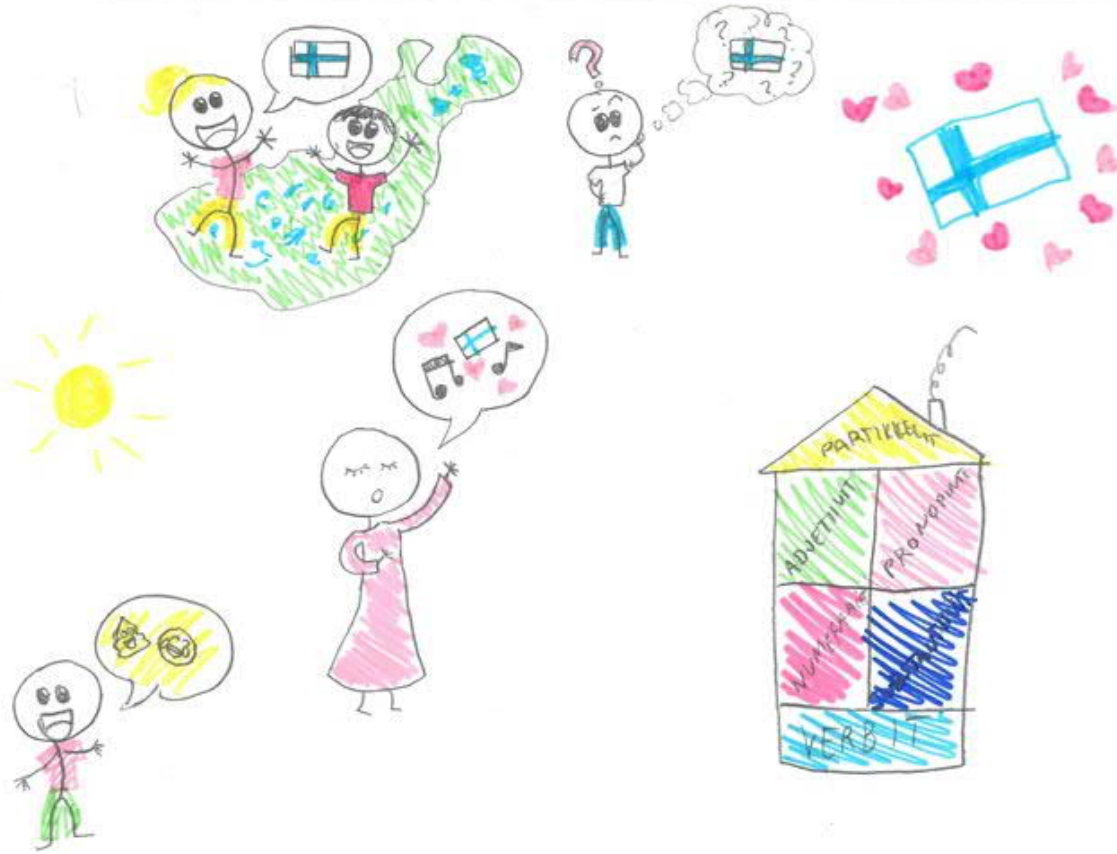
Jännittäviä ja monipuolisia kollaaseja suomen kielestä

Olen kerännyt syksyllä 2016 ja keväällä 2017 piirustusaineistoa koululaisilta ja luokanopettajaopiskelijoilta Oulun seudulta ja Helsingistä. Oulussa ja sen naapurikunnassa osallistujat olivat 6.-luokkalaisia, Pohjois- ja Itä-Helsingissä 5.–6.-luokkalaisia. Luokanopettajaopiskelijat olivat Oulun yliopiston luokanopettajakoulutuksen ensimmäisen vuoden opiskelijoita. Kaiken kaikkiaan tutkimuksessa on 115 osallistujaa, ja heidän alueelliset ja kielelliset taustansa vaihtelevat:

- Oulun seutu ja Lampela (pseudonyymi pienelle Oulun naapurikunnalle): kolme ryhmää 6.-luokkalaisia, yhteensä 40 osallistujaa. Enimmäkseen suomenkielisiä, oppilaat raportoivat suomen lisäksi viisi muuta kotikieltä ja kielitaitoa seitsemässä eri kielessä kotikielen lisäksi.
- Pohjois-Helsinki: kaksi ryhmää 6.-luokkalaisia, joissa oli yhteensä 41 osallistujaa. Enimmäkseen suomenkielisiä, oppilaat raportoivat suomen lisäksi kuusi muuta kotikieltä ja kielitaitoa neljässä eri kielessä kotikielen lisäksi.
- Itä-Helsinki: yksi ryhmä 5.-luokkalaisia, yhteensä 21 osallistujaa. Oppilaat puhuivat 14 eri kotikieltä ja raportoivat kielitaitoa kymmenessä eri kielessä kotikiel(i)en lisäksi.
- Luokanopettajaopiskelijat: Kolmetoista ensimmäisen vuoden opiskelijaa Oulun yliopistossa. Enimmäkseen suomenkielisiä, raportoivat kahdesta muusta kotikielestä ja kielitaidosta yhdeksässä eri kielessä kotikiel(i)en lisäksi.

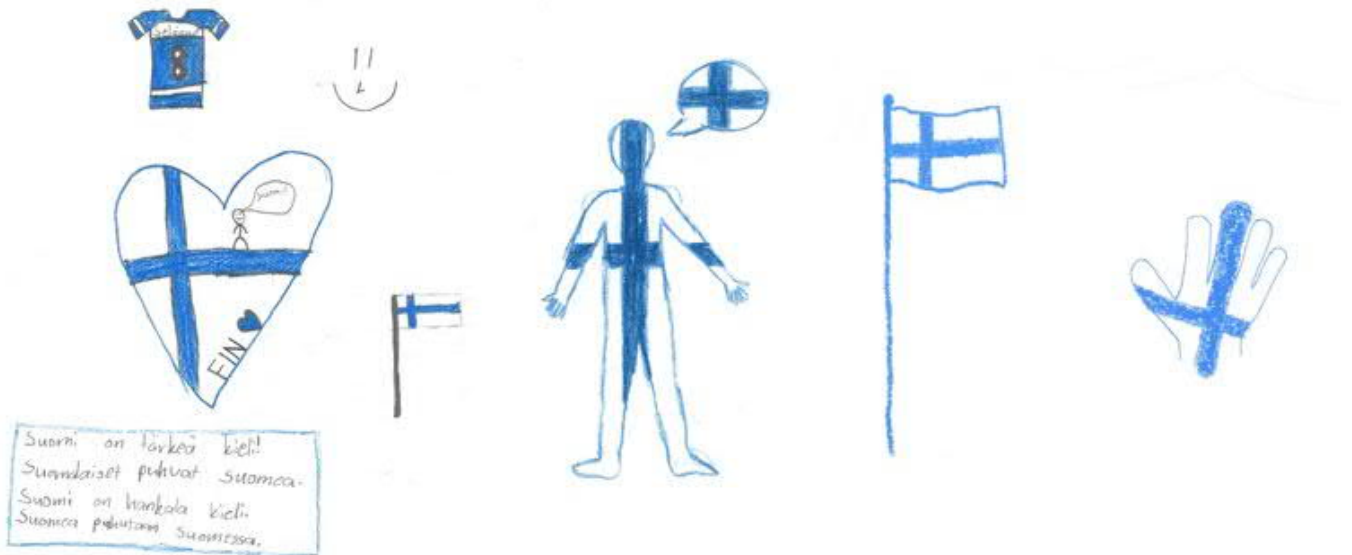
Pyysin aineistonkeruutilanteessa osallistujia piirtämään suomen kielen. Abstrakti aihe herätti aina jonkin verran ihmetystä – kuinka kielen voisi piirtää? Koska suurin osa osallistujista oli melko nuoria, helpotin liikkeelle lähtöä muutaman apukysymyksen avulla: *Missä suomea puhutaan? Ketkä puhuvat suomea? Millainen kieli suomi on, esim. miltä se kuulostaa? Mitä olet oppinut suomen kielestä koulussa? Onko suomen kieli tärkeä sinulle? Vai ei? Jotain muuta, mitä?*

Olen tarkastellut sisällönanalyttisellä otteella piirustusten rakenteita sekä piirustuksissa esiintyviä elementtejä, niin kuvia kuin tekstejä, joita piirustuksiin on kirjoitettu. Piirustukset ovat jännittäviä ja monipuolisia. Ne ovat rakenteensa puolesta suurimmaksi osaksi käsitteellisiä, eli ne koostuvat yksittäisistä elementeistä, jotka on piirretty ja aseteltu melko tasa-arvoisina (esim. kokosuhteet) valkoista taustaa vasten. Kutsun tällaista asetelmaa *kollaasiksi*. Vain pieni osa aineistosta kuvasi elementtinsä yhtenäisenä kokonaisuutena.

Kuva 1. Oululaisen Lillin kollaasipiirustus.

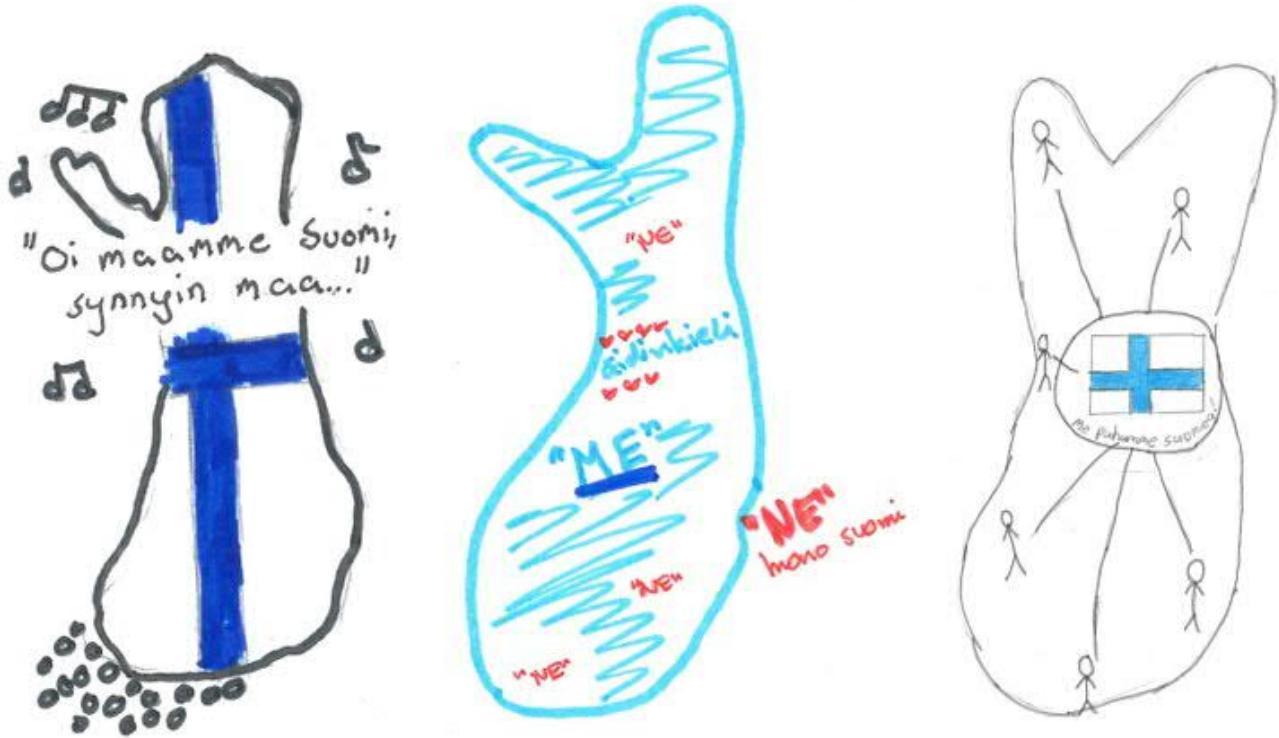
Piirustusten rakenteiden lisäksi olen tarkastellut niiden värityksiä: aineistossa on sekä värikkäitä (58), sinivalkeisia (35) että mustavalkoisia (22) piirustuksia. Kaikilla osallistujilla on ollut käytettävissään aivan samanlaiset piirustusvälineet (puuvärikyiniä, tusseja ja lyijykyniä), joista he ovat voineet valita mieleisensä värit. Piirustusten värivalinnat luovatkin merkityksiä ja mielleyhtymiä, joilla on yhteyksiä kulttuurisiin ja historiallisiin merkityksiin (van Leeuwen 2011). Näin on esimerkiksi sinivalkeisten piirustusten kohdalla, kun sinivalkeisilla värivalinnoilla luodaan yhteyksiä kielen sekä tiettyjen ihmisten ja paikkojen välille.

Kuva 2. Kolme esimerkkiä täysin sinivalkoisista piirustuksista.

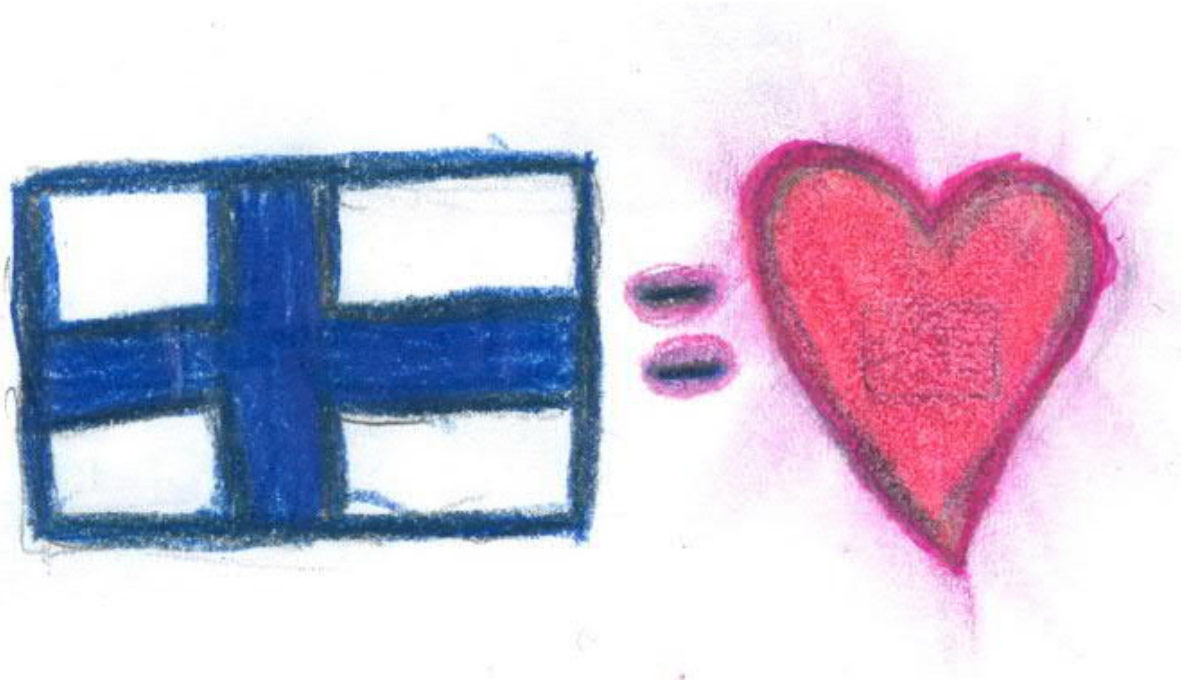
Koska piirustukset ovat rakenteelta pääasiassa kollaaseja, olen valinnut yksittäisten elementtien tarkastelemisen ja luokittelemisen tavaksi purkaa aineisto. Aineisto koostuu suuresta määrästä erilaisia elementtejä, mikä kertoo paitsi tehtävänannon laajuudesta myös mahdollisesti siitä, että osallistujien kokemusmaailmassa suomen kieli yhdistyy moniin eri asioihin.

Aineistosta nousi monenlaisia luokitteluja. Piirustuksissa kuvattiin taajaan erilaisia paikkoja, kuten Suomi, erilaisia eläviä olentoja, kuten ihmisiä, erilaisia kansallisia ja kulttuurisia elementtejä, joihin sisältyy muun muassa urheilua ja ruokia, piirustuksissa esiintyvien ihmisten välistä vuorovaikutusta pääasiassa puhekuplien muodossa sekä erilaisia tunteita, joita ilmaistaan esimerkiksi sydämin ja emojein.

Kuva 3. Piirustuksissa esiintyviä erilaisia Suomen karttoja.

Monien näiden luokittelujen erityispiirre on se, että niissä korostuu jokin yksittäinen elementti, ja loppujen lopuksi onkin niin, että koko aineistoa hallitsevat tietyt visuaaliset elementit. Nämä elementit ovat ihmiset ja ihmisjoukot, Suomen lippu, Suomen kartta, puhekuplat ja sydämet.

Kuva 4. Piirustuksissa esiintyy lippuja ja sydämiä yhdessä.

Monissa piirustuksissa ihmiset ja ihmisjoukot on nimetty suomalaisiksi tai suomenkielisiksi. Tiettyjen elementtien esiintyminen aineistossa taajaan kertoo jaetuista tavoista kuvata suomea. Piirustuksissa korostuvatkin erityisesti kansalliset elementit sekä vuorovaikutuksellisuus, jotka esitetään olennaisena osana suomen kieltä.

Kuva 5. Piirustuksissa esiintyviä ihmisiä ja puhekuplia.

Erilaisten visuaalisten elementtien lisäksi piirustuksissa on paljon tekstiä, ja olen luokitellut tekstejä samaan tapaan kuin piirustusten erilaisia kuviakin. Tekstit ovat esimerkiksi erilaisia puhekupliin kirjoitettuja tervehdyksiä mutta toisaalta myös suoria vastauksia tehtävänannon apukysymyksiin. Osallistujat ovat myös kirjoittaneet sellaisista asioista, jotka eivät ole tulleet esiin tehtävänannossa. Tyypillisimmin tekstit ovat lyhyitä virkkeitä tai yksittäisiä sanoja, jotka täydentävät ja täsmentävät kuvallista ilmaisua, kuten selittävät tai toistavat vieressä olevaa visuaalista elementtiä. Tekstit sisältävät erilaisten tervehdysten lisäksi erityisesti

- mainintoja suomalaisista kansallisista ja kulttuurisista elementeistä, jotka on usein kirjoitettu kuvan viereen, esim. *Suomen lippu, joulupukki ja Fazer*.
- pohdintoja siitä, millainen suomen kieli on ja ketkä puhuvat suomea. Kieltä kuvaillaan *kivaksi ja kauniiksi*, mutta toisaalta myös *vaikeaksi, hankalaksi ja harvinaiseksi*. Suomea pidetään pääasiassa suomalaisten kielenä, jota ulkomaalaisten ei ole helppo oppia: *Suomi on meille helppo kieli mutta muiden on vaikea oppia sitä; Suomi on monelle ulkomaalaiselle hankalaa oppia puhumaan*.
- kuvauksia siitä, että suomea puhutaan Suomessa, suomea puhutaan arkisissa ympäristöissä ja että suomea voidaan puhua myös Suomen ulkopuolella. Suurimmaksi osaksi osallistujat kirjoittavat esimerkiksi, että *Suomea puhutaan vain Suomessa, suomea puhutaan ympäri Suomea*. Toisaalta erityisesti Itä-Helsingin ryhmässä kuvataan lähiympäristöä ja sen paikkoja, kuten *S-market, kirjasto ja Suomalainen kirjakauppa*. Eräässä piirustuksessa kirjoitetaan myös, että *suomea puhutaan sellaisissa paikoissa joissa tavataan ihmisiä*.
- mainintoja niistä asioista, joita koulussa on oppinut suomen kielestä, esimerkiksi *Mikael Agricolasta*.

Kansallinen ja paikallinen suomen kieli

Tutkimukseni osoittaa, että 5.–6-luokkalaisilla ja luokanopettajaopiskelijoilla on yhteneväisiä tapoja kuvata suomen kieltä. Suurin osa piirustuksista on rakenteeltaan samankaltaisia, eli kollaaseja, mikä mahdollisesti kertoo tehtävänannon haastavuudesta: kielen kaltaista abstraktia asiaa voi olla helpoin kuvata elementti kerrallaan.

Sisällönanalyysi tuo esiin aineiston toistuvuudet: vuorovaikutusta kuvaavien puhekuplien lisäksi aineistosta toistuvat kansallissävytteiset Suomen lippu ja kartta sekä suomalaisiksi ja suomenkielisiksi merkityt ihmiset ja ihmisjoukot. Kansallista yhteyttä vahvistaa monen piirustuksen täysin sinivalkoinen värivalinta. Piirustusten tekstit puolestaan täydentävät kuvaa suomesta suomalaisten Suomessa puhumana kielenä, joka on vaikea erityisesti ulkomaalaisille.

Tulokset tuovat esiin osallistujien jaetut representaatiot suomen kielestä, joissa suomi esitetään pääasiassa kansalliskielenä. Osallistujien jaetut näkemykset ovat osa niitä sosiaalisia ja kulttuurisia rakenteita, joihin osallistujat kielen liittävät. Jaettuja representaatioita voidaan pitää myös diskursiivisina, sillä sen lisäksi, että ne ovat jaettuja, ne vaikuttavat kiteytyneiltä ja ovat näin mukana rakentamassa osallistujien ymmärrystä todellisuudesta ja sosiaalisista suhteista. Kouluissa kerätyssä aineistossa tulevat esiin ne suomen kieleen liittyvät asiat, joiden osallistujat ovat tulkinneet ympäristöön sopiviksi. Piirustuksissaan oppilaat siis kierrättävät kielellistä ja kulttuurista tietoa, jota heillä jo on tai jota he ovat koulussa oppineet.

Haasteellisesta tehtävänannosta huolimatta vapaus piirtää mitä vain tuo esiin suomen kieleen liittyvien kieli-ideologioiden moninaisuuden sekä luonnollistuneet ja jaetut ajattelutavat. Piirtäminen vaatii suunnittelua ja valintojen tekemistä, missä korostuvat tärkeät tai itsestäänselvyksinä pidetyt asiat. Kansallinen symboliikka sekä kielen ja kansallisvaltion luonnollistunut yhteys ovat aineistoa läpäisevä teema. Vaikka suomalainen koulu moninaistuu jatkuvasti myös kielellisesti, koulun opetuskieli vaikuttaisi edelleen jatkavan historiallisesti hyvin yksikielisen ja kansallisesti yhtenäistävän kieli-ideologian perinnettä. Toisaalta kieli-ideologioiden tarkastelun kannalta on mielenkiintoista myös se, mikä jää missäkin kontekstissa kuvaamatta: tutkimuksen itähelsinkiläiset, osallistujajoukon monikielisimmät oppilaat, kuvaavat suomen kielen piirustuksessaan hyvin eri tavoin kuin pääasiassa suomenkielisten ryhmien osallistujat. Kansallisen symboliikan sijaan piirustuksissa korostuvat erilaiset arjen paikat ja tilat. Tämä kuvaa oivallisella tavalla sitä, että suomen kieleen liittyvät ideologiat voivat olla paikallisia ja että koulun kielellisellä todellisuudella voi olla vaikutusta siellä vallitseviin kieli-ideologioihin.

Heidi Niemelä on suomen kielen ja kirjallisuuden yliopisto-opettaja ja suomen kielen tohtorikoulutettava Oulun yliopistossa.

Lähteet

Blommaert, J. (toim.) (1999). *Language ideological debates*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Busch, B. (2006). Language biographies. Approaches to multilingualism in education and linguistic research. Teoksessa B. Busch, A. Jardine & A. Tjoutuku (toim.), *Language biographies for multilingual learning* PREAESA occasional Papers. No. 24. Cape Town: PRAESA, 5–17.

http://heteroglossia.net/fileadmin/user_upload/publication/busch06_langbios.pdf
(http://heteroglossia.net/fileadmin/user_upload/publication/busch06_langbios.pdf).

Gal, Susan 2006: Migration, minorities and multilingualism. Language ideologies in Europe. – Clare Mar-Molinero & Patrick Stevenson (toim.), *Language ideologies, policies and practices* s. 13–27. Basingstoke: Palgrave.

Hall, S. (2013). The work of representation. Teoksessa S. Hall, J. Evans & S. Nixon (toim.), *Representation* Toinen painos. London: Sage, 1–59.

Kress, G. & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images. The grammar of visual design*. Toinen painos. London: Routledge.

Kroskirty, P. V. (2000). Regimenting languages. Language ideological perspectives. Teoksessa P. V. Kroskirty (toim.), *Regimes of language. Ideologies, politics, and identities*. School of American research advanced seminar series. Santa Fe, NM: School of American Research Press, 1–34.

van Leeuwen, T. (2011). *The language of color. An introduction*. London: Routledge.

Mäntynen, A., Halonen, M., Pietikäinen, S., & Solin, A. (2012). Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. *Virittäjä* 116, 325–348.

Niemelä, H. (2020). Piirretty suomen kieli: Piirustusmetodin käyttö kieli-ideologioiden tutkimisessa. *Virittäjä*, 124(3). <https://doi.org/10.23982/vir.83300>
(<https://doi.org/10.23982/vir.83300>)

Nuolijärvi, P. (2005). Suomen kielet ja kielelliset oikeudet. Teoksessa M. Johansson & R. Pyykkö (toim.), *Monikielinen Eurooppa. Kielipoliittikka ja käytäntöä*. Helsinki: Gaudeamus, 283–299.

Paunonen, H. (2020). Jokaisella on oikeus omaan kieleen. Teoksessa K. Hippi, H. Lappalainen & P. Nuolijärvi (toim.), *Suomalaisten kielellistä elämää – Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 51–101.

Pitkänen-Huhta, A. & Pietikäinen, S. (2017). Visual methods in researching language practices and language learning. Looking at, seeing and designing language. Teoksessa K. A. King, Y.-J., Lai & S. May (toim.), *Research Methods in Language and Education Encyclopedia of language and education*. Amsterdam: Springer, 393–405.

Silverstein Michael 1998: The uses and utility of ideology. – Paul V. Kroskirty, Kathryn Ann Woolard & Bambi B. Schieffelin (toim.), *Language ideologies. Practice and theory* s. 123–145. New York: Oxford University Press.

Tervonen, M. (2014). Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta. Teoksessa P. Markkola, H. Snellman & A.-C. Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu* Historiallinen arkisto 142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 137–162.

Artikkeliin viittaaminen

Niemelä, H. (2021). Kieli-ideologiat ovat läsnä koulussakin. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 12(5). Saatavilla: <https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-lokakuu-2021/kieli-ideologiat-ovat-lasna-koulussakin> (<https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-lokakuu-2021/kieli-ideologiat-ovat-lasna-koulussakin>)